

Василь Шуляр,

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії й методики мовно-літературної та художньо-естетичної освіти, заслужений учитель України, Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Компетентнісна літературна освіта: модель, складники, алгоритм

УДК 37.091.3-056:[37.016:821.09

<https://doi.org/10.33989/3083-6387.2025.1.329117>

Актуальність. У новому Державному стандарті базової середньої освіти (схвалений Кабінетом Міністрів України 30 вересня 2020 року) визначено мету та принципи освітнього процесу в закладах освіти, подано загальну характеристику змісту навчання, сформульовано вимоги до обов'язкових результатів навчання та орієнтири для їхнього оцінювання. Реалізація зазначеного потребує об'єднання сил науковців, учених і практиків. Скоординовані дії сприятимуть формуванню інтелектуального учня-читача / учениці-читачки. Актуальність означеного визначає мету та завдання статті.

Мета: запропонувати модель інтелектуального учня-читача / учениці-читачки як компетентних здобувачів освіти, які демонструватимуть високий рівень Людини Культури.

Завдання: запропонувати модель інтелектуального учня-читача / учениці-читачки, виокремити її складники духовно-мистецького досвіду учнів-читачів, розробити алгоритм співпраці суб'єктів літературної освіти за компетентнісною парадигмою.

1. Модель «літературна компетентність» і складники вибудови літературної освіти випускника-читача

Реалізація компетентнісно-діяльнісної стратегії в системі літературної освіти школярів потребує на-

працювання технології розроблення компетентнісно-діяльнісних літературних вправ. Із цією метою кожному закладу освіти та кожному вчителю літератури належить мати модель компетентного учня-випускника Нової української школи.

Модель компетентного випускника-читача в системі літературної освіти зорієнтована на досягнення практичних літературно-мистецьких здобутків, досвід особистої участі в читацькій діяльності, вироблення ціннісних орієнтирів засобами літератури та мистецьких творів. І модель, і твори допоможуть учням-читачам самовизначитися й самоутвердитися в професійному житті, соціумі. Також модель вибудована з урахуванням низки принципів: соціо-, природо- та культуровідповідності, особистісно-діяльнісної зорієнтованості, художньо-мистецької вартісності твору, діалогізму й полілогізму з мистецьким твором, системності духовно-мистецького збагачення читача, толерантності й гуманності в ставленні одне до одного, оцінюванні одне одного та літературно-мистецького явища, доцільності й оптимальності у відборі компетенцій літературної діяльності читача.

Засадами є змістові лінії літературної освіти школяра, визначені Державним стандартом, що передбачають реалізацію літературознавчого, аксіологічного та культурознавчого (2005) і ціннісного, літературознавчого, культурологічного та компаративного складників (2011) та набір п'яти читацьких (вони лише названі в модельній програмі за редакцією Таміли Яценко) й одинадцяти ключових компетенцій та одинадцяти наскрізних умінь (за держстандартом 2020 року). На нашу думку, вони мають бути доповнені ще двома: комунікативно-мовленнєвою (розвиток мовлення учнів-читачів, риторична компетенція, уміння виразно читати підготовлений та вивчений текст) і діяльнісною (загальні вміння й навички та специфічні у сфері літературної освіти).

Реальність соціо-, природо- та культуро орієнтованої діяльності читача / читачки в системі літератур-

ної освіти на особистісному рівні передбачає його / її залучення як суб'єкта співпраці, здатного вступати в діалог із культурою свого народу та інших національностей. Духовно-мистецька культура може виступати власне як літературна діяльність, мати як загальнокультурний, так і професійно-літературний (мистецький) характер. Тільки в системі особистість читача набуває літературно-мистецького змісту й реалізує себе в літературно-читацькій діяльності. Тобто особистість випускника не тільки набуває навичок читання, а спроможна засвоєну духовно-мистецьку культуру свого народу, інших національностей засобами літератури спроектувати на побудову власної ціннісно зорієнтованої, професійної моделі життя, щоб забезпечити свій успіх, сталий розвиток, свою конкурентну спроможність на ринку праці. Це становитиме основу формування її літературної компетентності.

Отже, літературна компетентність — стала якість літературної освіти особистості-читача, що забезпечує нерозривну єдність її літературної спрямованості й літературного досвіду в системі духовно-мистецької, літературної, читацької діяльності.

Вищевикладене можемо представити в логіко-семіотичній моделі (рис. 1). Додамо, що формування і розвиток компетентного учня-читача / учениці-читачки має вершинний результат — інтелігентні учні-читачі, які житимуть і діятимуть за вищими духовними законами / нормами, сповідуватимуть національну ідею, демонструватимуть високий рівень Людини Культури, патріота своєї держави. Прокоментуємо складник «інтелігентний читач». Ще на передзахисті кандидатської дисертації (2004 р.) розгорілася дискусія щодо цього поняття, яке не хотіли визнавати як таке. Та й авторська інтерпретація компетентнісного підходу до професійної підготовки майбутніх учителів української літератури викли-

Отож не кожен компетентний може бути інтелігентним читачем. Чергова дискусія початку ХХ століття (після публікації листа киянина Юрія Стадніченка «Де ви, українські інтелігенти?» у газеті «День» від 20.07.2001 р.) ніби підсумувала: «Інтелігент — це, найперше, людина розумна, з високою внутрішньою культурою, самоповагою (а звідси й повага до інших людей, інших думок, інших поглядів на ту чи іншу проблему), з високим рівнем відповідальності за себе, за державу, з почуттям міри абсолютно в усьому (у словах, діях), правдива, порядна, чесна» (джерело: <https://cutt.ly/UeivF0Rg>). Ризикуючи, залишив це поняття, не вилучив його з дисертації. Тепер вважаю його науковим (Шуляр В. І., 2004 р., с. 112). Беремо до уваги ще той факт, що й нині не випрацьовано точної назви та не сформульовано дефініції поняття «читач». Більш розлого про це писав у низці публікацій (Шуляр В. І., 2009; 2022; 2024).

2. Складники духовно-мистецького досвіду випускника-читача

Цільова читацька діяльність в обов'язковому варіанті містить низку складників, і вектор формування / розвитку розпочинається набуттям знань, умінь і навичок. Наступна сходинка — набуття конструкторської компетентності, що забезпечить здатність кожному / кожній творити власні тексти: відповіді, монологи / діалоги, мовленнєві тексти, які відображатимуть розуміння змісту і форми художнього твору, здатність розвивати / доповнювати сюжетні лінії творів тощо. Продукування в системі літературної освіти і читацькій діяльності школярів має здійснюватися з урахуванням психолого-педагогічних особливостей читачів, їхнього рівня літературного розвитку та читацької навченості. Пробуджені прагнення мають бути підтримані й постійно вмотивовуватися до розвитку / вдосконалення, руху вперед. Особистісно й соціально значущий літературний продукт учнів-читачів повинен демонструвати їхню ціннісно-етичну поведінкову модель. Вона має бути дієвою, а не демонстративною. Завдання вчителя — мудро відстежувати й коригувати, послугуючись поведінковими моделями, що закладені в художньому творі, мистецьких текстах тощо. Для цього вчителів літератури варто використовувати продуктивні / результативні інструменти / ресурси, які забезпечать компетентнісний складник співпраці суб'єктів літературної освіти. У наших розвідках розроблено і запропоновано такі інструменти та авторські компетентнісні літературні вправи з урахуванням ціннісно-етичної стратегії. Усе означене спрямовано на те, щоб учні-читачі набули навичкової здатності розвиватися упродовж усього життя.

Новий державний стандарт загальної середньої освіти та модельні програми вперше заклали складник «Навчальні досягнення учнів / учениць». Маємо взяти до уваги, по-перше, профільність старшої школи, по-друге, психолого-педагогічні особливості старших підлітків — нового покоління, по-третє,

Рис. 1. Модель «Літературна компетентність» і складники вибудовування літературної освіти випускника-читача (ЛСМ-1)

Джерело: авторський варіант моделі

Формуємо компетентність

специфічні характеристики літературного розвитку цієї категорії школярів. Тому, вибудовуючи модель компетентного випускника-читача, маємо спиратися на такі форми і методи, що ставлять школярів у позицію дослідників, першовідкривачів, щоб задовольнити / урахувати їхні особистісні інтереси та мотиви.

Цілком слушними є позиції-характеристики духовно-мистецького світу інтелігентного учня-читача від авторського колективу під керівництвом Ольги Ніколенко, які структурують, доповнюють розуміння аналізованого поняття:

- 1) «...краще розуміти себе та інших, цінувати “своє” (рідне, національне) і поважати “чуже” (значуще для розвитку власної особистості та української нації), сформувати гуманістичний світогляд, національну свідомість на основі громадянських пріоритетів і толерантності до інших народів, рас, національностей...»;
- 2) «Художня література має величезний духовний потенціал. Вона не лише дає людині знання про світ, природу, історію, а й формує ставлення, переконання, життєві цінності, мораль особистості» (Ніколенко О. М., 2021; 2023).

Означений підхід зрештою сприятиме вибудовуванню та реалізації власної траєкторії літературних досягнень учнів-читачів. Відповідно їхні досягнення можуть матеріалізуватися в літературно-мистецьке портфоліо учня-читача / учениці-читачки як накопичувальний засіб різних видів робіт. Портфоліо школярів засвідчує як кількісну, так і якісну оцінку їхніх досягнень, літературної компетентності.

Логіко-семіотична модель (ЛСМ-2) суб'єктивного духовно-мистецького досвіду інтелігентного випускника-читача містить три сфери:

- літературні знання і навички як навчкова здатність узгоджуються зі знаннями, уміннями, навичками, нормами й цінностями, закладеними в модельні програми;
- сфера літературної творчості передбачає творчо-продуктивну діяльність через реалізацію компетентнісної стратегії;
- емоційно-ціннісна сфера учня-читача відповідає прагненням та нормам як загальнолюдським і національним, так і здатності жити й діяти за вищими духовними законами (див. ЛСМ, рис. 2).

У зв'язку з цим особливою перспективністю й евристичністю вирізняється метод проєктів, що в системі літературної освіти покликаний зорієнтувати учня-читача на самостійну діяльність із літературним (мистецьким) твором, органічно поєднується з груповим підходом до навчання й учіння і спрямований на розв'язання літературно-мистецької проблеми засобами художнього твору. Також цей метод забезпечує суб'єкту позицію учня-проектанта-читача під час осягнення тканини художнього твору, спроможність висловити свою авторську позицію, вступити в діалог, полілог з автором, літературним персонажем, колегою-учнем-читачем, соціумом,

вітчизняною та світовою культурою тощо. Такий підхід сприятиме вибудові та реалізації власної траєкторії літературних досягнень випускника-читача, які можуть матеріалізуватися в літературне портфоліо учня-читача / учениці-читачки як накопичувальний засіб видів робіт.

Рис. 2. Складники суб'єктивного духовно-мистецького досвіду інтелігентного (компетентного) випускника-читача
Джерело: авторський варіант моделі

Наповнення духовно-мистецького світу учнів-читачів, формування випускника як Людини Культури має вибудовуватися з урахуванням контекстної технології вивчення художнього твору, яку запропонував професор В. Гладішев. Контекстне вивчення художнього твору містить такий підхід до «організації цілісного процесу вивчення твору, у межах якого центром уваги учнів і вчителя стає художнє явище — літературний твір, онтологічне буття якого та рецепція зумовлені певним семантичним полем (контекстом), яке визначається сукупністю таких чинників: особистість письменника (біографічний контекст), літературне та культурне середовище, які сформували та визначили творчу індивідуальність письменника (літературознавчий та культурологічний контексти), рівень особистісного й читачького розвитку учнів, їхні особистісно-художні інтереси (особистісно-значущий)» (Гладішев В. В., 2006, с. 23).

Виходимо з того, що, не заперечуючи формування міцних літературних знань, умінь і навичок, які необхідні для духовно-мистецького розвитку дитини-читача, орієнтуємо вчителя-словесника на озброєння школяра такими нормами, прийомами, способами читачької діяльності, які під час літературної практики він може використати для виконання специфічних літературних завдань, а також, що не менш важливо, різноманітних життєвих і в перспективі професійних потреб.

3. Компетентнісно-діяльнісна парадигма в системі літературної освіти школярів

Запропонований компетентнісний підхід у системі літературної освіти школярів передбачає не тільки засвоєння ними окремих знань, умінь, а й оволодіння комплексною процедурою, у якій для кожного напряму є відповідна сукупність освітніх, читацьких компонентів, що забезпечуватимуть особистісно-діяльнісний характер літературно-мистецької співпраці (див. рис. 3):

«учень → автор → художній твір → персонаж → учитель →

джерела комунікації → соціум → національна та світова культура»

Рис. 3. Алгоритм співпраці суб'єктів літературної освіти

Джерело: авторський варіант

Основа моделі — компетентнісно-діяльнісна парадигма, що не заперечує знання, уміння й навички, але, обмежуючись лише цим, «провокує» учня / ученицю бути пасивним об'єктом. Тому для нас важливо зважити на теорію діяльності О. Леонтьєва, яка забезпечить перетворення школяра на активного суб'єкта співпраці в процесі літературної, читацької діяльності. Відповідно маємо зробити доповнення. За умов упровадження компетентнісно-діялісного підходу традиційна тріада має бути доповнена новими дидактичними одиницями (див. рис. 4):

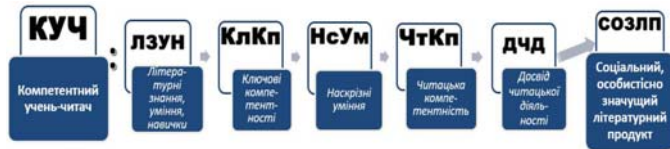

Рис. 4. Компетентнісно-діялісна парадигма в системі літературної освіти учнів-читачів

Джерело: авторський варіант

Висновки: знаннева парадигма в учнів формує практичні вміння й навички, але вони не стають внутрішньою умовою руху особистості до мети. Посилити її маємо системою літературних компетенцій, щоб учень-читач оволодівав такими діями й операціями, які забезпечать перетворення суми знань

на здатність навчатися впродовж усього життя. Набуття досвіду читацької діяльності забезпечить учням-читачам розвиток і поглиблення тих чи інших компетентностей, щоб стати інтелігентним читачем, духовно багатою Особистістю. Такий випускник житиме й діятиме як успішний, конкурентоспроможний громадянин незалежно від соціально-політичних, економічних змін у суспільстві, світі, вироблятиме соціальний та особистісно значущий продукт. Формування інтелігентних випускників-читачів у контексті компетентнісної парадигми є перспективним і потребує конкретизації конструюванням моделей літературних занять з урахуванням запропонованої парадигми.

Список використаних джерел

1. Гладішев В. В. Теорія і практика контекстного вивчення художніх творів у шкільному курсі зарубіжної літератури / Володимир Володимирович Гладішев : монографія. — Миколаїв : Іліон, 2006. — 372 с.
2. Державний стандарт базової середньої освіти : Постанова КМ України від 30 вересня 2020 р. № 898. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>
3. Ніколенко О. М. Модельна навчальна програма «Зарубіжна література. 5—6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Ніколенко О. М., Ісаєва О. О., Клименко Ж. В., Мацевко-Бекерська Л. В., Юдашева Л. П., Рудніцька Н. П., Туряниця В. Г., Тихоненко С. О., Вітко М. І., Джангобекова Т. А.) / за ред. О. М. Ніколенко. — Київ, 2021. — 58 с. Джерело: <https://drive.google.com/file/d/1VcmR4LmueemuTyXW02wcaGO22ME-lEH/view>
4. Ніколенко О. М. Модельна навчальна програма «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної). 7—9 класи» для закладів загальної середньої освіти / за ред. О. М. Ніколенко. — Київ, 2023. — 84 с. — С. 73—78. Джерело: <https://cutt.ly/Uegj8e6A>
5. Шуляр В. І. Компетентний випускник-читач: модель, система компетенцій, критерії оцінювання : науково-методичний посібник / В. І. Шуляр. — Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. — 64 с.
6. Шуляр В. І. Ноомодель інтелігентного читача. Серія «Методика літератури, умотивована любов'ю» : [практико-орієнтована монографія] / В. І. Шуляр. — Миколаїв : Центр редакційно-видавничої діяльності МОІППО, 2024. — 202 с.
7. Шуляр В. І. Ціннісно-етичні норми і ставлення в системі літературної освіти учнів-читачів Нової української школи (теоретико-методологічна візія). І частина : практико-орієнтована монографія / В. І. Шуляр. — Миколаїв : ОІППО, 2022. — 225 с.

Національна бібліотека України для дітей. м. Київ. Сучасне фото